

УДК 17.01.(091)(477)

**ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ  
В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНІЙ ДУМЦІ  
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

**Олександра Кендус**

*Львівський національний університет імені Івана Франка  
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, [filos@franko.lviv.ua](mailto:filos@franko.lviv.ua)*

Українська філософія першої половини ХХ ст. віддзеркалює багатоаспектність проблем у суспільстві. Однією із них постає проблема людини, осмислення та формування її моральних якостей. Українські мислителі Д.Донцов, М.Грушевський, Д.Віконська, Ю.Вассиян, Г.Ващенко та ін. наголошували на самоцінності особистості, її цінності для соціуму, в якому вона існує. Цінність людини повинна ґрунтуватись на таких її моральних якостях, як честь, гідність, відповідальність, шляхетність, чесність, некорисливість, відданість національному ідеалові.

*Ключові слова:* проблема людини, українська філософія, етика.

Проблема людини, її сутності, буття та призначення є однією із центральних у філософському осмисленні. Теза “людина – вища цінність” стоїть у центрі гуманістичного світогляду і сприймається гуманістами як аксіома. І це справді аксіома в тому розумінні, що людство вистраждало ідею вищої цінності, пройшовши до неї крізь досвід багатьох поколінь. У системі наук про людину є багатогранне поняття – особистість. Гуманітарні дисципліни (філософія, етика, психологія, соціологія, історія, педагогіка) досліджують його різноманітні аспекти, виходячи зі своєї специфіки та конкретних методологічних завдань.

Формування особистості як суспільної одиниці відбувається через посередництво моральних, культурних, релігійних, соціально-економічних, політичних відносин. Однак особистість постає не тільки об’єктом, але й суб’єктом цих відносин. Її характеризують світогляд, духовні цінності, розум, ідеали, знання, воля, почуття, емоції.

ХХ століття – це епоха незчисленної кількості науково-технічних відкриттів та удосконалень, величезних змін у соціально-економічному, політичному, юридичному розвитку, епоха багатоаспектних суперечностей і

загрози людському існуванню. Саме тому моральна свідомість та моральна самосвідомість особистості набувають вирішального значення у розв'язанні комплексу наболілих політичних, екологічних та релігійних проблем людства.

Моральна свідомість – це ідеальне відображення і впорядкування реальності моральної, тобто моральної практики і відносин. Особистість, володіючи моральною свідомістю, стає об'єктом пізнання для себе. І вже через моральну самосвідомість, головними функціями якої є осмислення та критичний перегляд моральних настанов, норм, цінностей, принципів, вона може впливати на формування і розвиток своїх моральних якостей, які в суспільстві мають неабияке значення. Оцінка особистістю власних моральних якостей чи якостей інших людей залежить від ідентифікації себе з тим чи іншим соціальним, національним, культурним середовищем. Конкретна особистість виявляє свою моральність чи аморальність залежно від того, які моральні критерії діють у певному середовищі.

У формуванні моральних якостей (рис) особистості українські мислителі першої половини ХХ століття бачили конкретні шляхи реалізації завдань нації, що стояли тоді і не втратили своєї актуальності сьогодні. Михайло Грушевський, Дмитро Донцов, Дарія Віконська, Григорій Ващенко, Юліян Вассиян пов'язували процес виховання моральних якостей з моральним ідеалом особистості. Д.Віконська наголошувала на важливості ідеалів у житті: “Як тіло потребує руху і здорової поживи, так само душа потребує величавости у формі якогось індивідуального або збірного ідеалу” [1, с.68].

Г. Ващенко вважав, що головною рисою морального ідеалу особистості повинна бути любов до Батьківщини, патріотизм. Він розглядає патріотизм у двох вимірах: як стихійний та справжній патріотизм. “Стихійний”, інакше кажучи, неусвідомлений – полягає в тому, що людина органічно зростається зі своєю родиною, з національними традиціями, світоглядом і мовою. Такий патріотизм притаманний більшості людей. Справжній патріотизм вимірюється тим, що особистість готова віддати для блага суспільства. Справжній патріот “...активно працює для свого народу, прагне піднести його культуру й добробут, переборювати його негативні риси й удосконалювати риси позитивні. ...Він захищає честь Батьківщини, коли хтось чужий, свій ганьбить її, своєю діяльністю і взагалі всією своєю поведінкою він намагається піднести цю честь” [2, с.22]. Та найвищою формою патріотизму вчений називав жертвенну любов до Батьківщини. Ця любов виявляється в тому, що людина заради блага Батьківщини здатна на терпіння і навіть може віддати найцінніше – своє життя.

У міркуваннях Г.Ващенко про патріотизм проглядається й інша риса моральної самосвідомості особистості – її обов’язок перед Батьківщиною, а саме, служіння Батьківщині, суспільству. Якщо особистість усвідомить цей обов’язок, то це, на думку Г.Ващенко, підносить її у моральному плані, стверджує її вартість для самої ж себе.

Ще одна риса, яку повинен втілювати моральний ідеал особистості, за Г.Ващенко, – це чесність. Чесна людина не може порушити свого слова чи обіцянку, відмовитися від своїх слів. Не менш важливою є чесність і у виконанні громадських обов’язків, коли людина “не дозволить, собі в ім’я своїх особистих інтересів зловживати громадським чи державним майном, тим більше не дозволить якогось шахрайства чи підкупу. В громадському житті вона завжди йде прямим шляхом й не дозволяє собі ні брехні, ні інтриг, ні підступства” [3, с.103].

Г.Ващенко звертає також увагу на необхідність у моральному ідеалі особистості такої якості, як гідність, яка нерозривно пов’язана з моральною самооцінкою людини. Особистість повинна виховувати в собі як повагу до самої себе, так і повагу до гідності інших людей. Г.Ващенко зазначав : “Коли людина в своїй особі на перше місце ставить багатство, чини й звання, зовнішню красу, – таку рису ми звемо пихою. Коли людина на перше місце ставить високі моральні якості і не виставляє їх на людські очі, а керується свідомістю своїх обов’язків і голосом сумління, – таку рису ми звемо гідністю” [3, с.185]. Отже, особистість повинна мати чисте сумління і втілювати моральні риси, які в українському суспільстві визначаються найбільшою цінністю.

Тип “сильної людини” є ідеалом особистості для М.Грушевського, Д.Донцова та Д.Віконської, однак бачення моральних якостей – дещо відмінне у кожного з мислителів. Для М.Грушевського особистість – це, передусім, така людина, яка відчуває великий громадянський обов’язок перед нацією і готова цей обов’язок виконати. І саме цей обов’язок позбавляє особистість вибору чогось протилежного. Спроба звільнення від нього принесе їй ганьбу й осуд наступних поколінь. “Сильна людина”, на думку М.Грушевського, повинна загартувувати свою моральну свідомість. Бо, як відомо, кожна людина у своєму житті відчуває такі стани, які можна назвати періодами сили й слабкості. Період сили – це саме той стан рівноваги, коли особистість може протистояти усім несподіванкам долі, коли вона впевнена, що не може бути такого “удару”, який міг би “вивести її з духової рівноваги, скаламутити її спокій: всякий удар легко буде відбитий, всяка пакість упаде на напасника ж, і найгірша біда буде безсилою супроти почуття власної

сили й гармонії внутрішнього життя людини” [4, с.115]. Випробування тільки викликають новий наплив енергії і витривалості. Тому не період слабкості, коли особистість є вразлива до будь-яких неприємностей, повинен бути притаманним для “сильної людини”. Така людина матиме той певний мінімум моральних сил, який не може бути відчужений, змінений ніякими способами – це і є точка опори в духовному житті. Отже, М.Грушевський вважав моральним ідеалом ту особистість, яка міряє свою діяльність, вчинки, мірою своєї свідомості, своєї совісті, і тим самим відчуває силу своєї моральності.

Як стверджував М.Грушевський, саме такі особистості повинні були стати опорою української державності на етапі її становлення у 1917 році: “Менше всього в даний момент я вважаю можливою безпринципність, аморальність, легкодухість, моральну розхристаність” [5, с.137]. “Сильна людина”, на думку М.Грушевського, “повинна відповідати сильному моральному настроєві, спартанському обов’язку, аскетизмові і навіть певному героїзмові” [5, с.137]. А також ця особистість повинна бути готовою у відповідний момент пожертвувати реальними вартостями даної хвилини, під якими вчений розумів матеріальні блага.

Для Д.Донцова моральним було все те, що заперечувало сентиментальність, яка проявлялась в ідеалі краси, а також те, що заперечувало духовний пацифізм у формі жалю й милосердя. Д.Донцов наголошував, що саме “моральний гарт і характерність – це фундамент сильної нації” [6, с.83]. Та щоб засвоїти основні ідеї “морального гарту, треба ними жити цілим єством, мати їх в кождім фібрі тіла, в крові” [6, с.84]. Лише тоді вони стануть органічною частиною нашого “я”.

Якою ж постає “сильна” людина у баченні Д.Донцова? Першою рисою такої особистості має бути впевненість у собі та впевненість у правильності своїх вчинків “уміти в рішачу хвилину сказати “так” чи “ні”, стати з одної або з другої сторони барикади” [6, с.75]. По-друге, особистість повинна вміти зробити вірний вибір, маючи свободу вибору: “Се вміти вибрати, а не вмерти від сумніву” [8, с.75]. Отже, особистість повинна володіти моральною відвагою і нести відповідальність за свої дії. По-третє, “сильна людина” – це особистість вірна своїм переконанням і вірна ідеї, якій служить: “Се готовність іти з нею до слави й до загину” [6, с.76]. Ніяка поразка не повинна збивати її з наміченого шляху, вона не повинна зупинятись від невдач. Крім того Д.Донцов наголошував на такій моральній якості, як честь: “Се значить – мати почуття відповідальності і говорити те, що робиш, а робити те, що говориш” [6, с.79]. І найважливіша, на думку

Д.Донцова, характеристика особистості – це дбати про загально-національну справу, а не про себе. Отже, всі ці риси повинна формувати і розвивати кожна людина.

Однак є ще й такі моральні якості, без яких, на думку Д.Донцова, не може обійтись еліта нації. Варто зразу ж окреслити, хто, за Д.Донцовим, належить до еліти: “Базою творення цієї верстви є для мене не мітичний “демос”, не маса (демократія), ані та чи інша кляса (“клясократія”), ані партійно-політична програма (націократична монопартія), лише каста “лучших людей”, як каста, оперта на ...засаді суворого добору й чистки, на засаді персональної моральної якості” [7, с.6]. Найголовнішою рисою моральної самосвідомості провідної верстви повинен бути, на думку Д.Донцова, патріотизм. Однак не той патріотизм, “який в почуттю своєї низшости пристосовується до волі інших”, а той, “що в почуттю своєї вищости ставляє собі ширші завдання; що стремить підбити своїй волі опірну волю інших людей..., щоб провадити інших і їм приказувати, рішати проблеми великого формату” [8, с.10]. Не менш важлива роль повинна належати таким рисам, як героїзм, непотурання злу, віра в свою високу місію, відданість справі, відвага відстояти, а при потребі й загинути за свій ідеал. Крім того, Д.Донцов вважав, що еліта повинна відповідати таким моральним якостям, як шляхетність (благородство) та мужність. “Людині шляхетній, – зазначав Д.Донцов, – важні не особисті вигоди, а лише його засади честі, його ідеали, які коріняться в його природі, його крові і яким у жертву приносяться не тільки свої особисті справи, але й все близьке й рідне” [7, с.157]. Якщо перша частина твердження не викликає ніяких заперечень, то друга – принесення в жертву всього близького й рідного – засуджується моральною свідомістю, бо таке рішення може бути вибором тільки самої особистості.

Мужність, на думку Д.Донцова, – це вміння протистояти своїм слабкостям. Слід “...вбити в собі все хитливе, м’яке і трусливе, ...запанувати над всім, що ту кріпость захитує, ...над тілесними немочами, над фізичним болем, над страхом смерті, над спокусами, які обезвладнюють... Треба не схиляти коліна ні перед страхом мук, ні болю, треба бути таким, якого б ... не можна було скорити ні залізом, ні золотом” [7, с.210].

Стже, якщо не брати до уваги певний догматизм у переконаннях Д.Донцова стосовно вищості національного ідеалу над життям особистості, то його “сильна людина” втілює якості, що відповідають найвищим категоріям моральної самосвідомості (честь, совість, некорисливість, обов’язок, відповідальність, відданість своїй меті).

Д.Віконська, як і Д.Донцов, була прибічницею активного світосприйняття. Людина, яка бажає жити по-справжньому, це людина – борець, перед якою відкриті всі можливості, “бо жити – це творити і здобувати, а не засиджуватись і уживати” [1, с.4]. Це людина, для якої певні здобутки не закривають можливостей для подальшого вдосконалення своїх духовних, моральних чи фізичних сил. Тому Д.Віконська називає щасливою саме ту особистість, яка поставила перед собою мету-ідеал, але ще не дійшла до повного його здійснення, однак, хотінням і завзятим зусиллям здійснити це хотіння – переростає саму себе.

Д.Віконська переконана, що причин втраченої моральності особистість не повинна шукати в наслідках великого технічного прогресу: “Тільки посередньо, через безсовісне надужиття технічних винаходів а ніколи безпосередньо представляє техніка загрозу для нашої духовності” [1, с.57]. Д.Віконська порівнює технічний поступ із розвитком інтелекту чи фізичної сили людини, якими можна скористатись як у корисних, так і в шкідливих цілях. Тому повернути собі моральність – це під силу особистості, через свої власні зусилля, через повернення втраченої самопошани.

“Сильною людиною” у Д.Віконської є особистість, у якої немає розбіжностей між почуттями і розумом, між словами та вчинками. Це особистість, яка протиставляє “силі – силу, незорганізованій стихії – організуючу волю. Відношення творчої людини до свого оточення – це відношення свідоме, горде, відношення мистця до свого матеріалу” [1, с.69]. Ця особистість, незламна під “ударами” долі, матиме віру в свою ідею – мету, гідність (пошану до себе й до інших). Це та особистість, яка причини різноманітних невдач шукатиме в собі, оскільки інші пояснення не принесуть їй моральної користі. “Вона, сеюто її увага та свідомість, постійно реєструють її власні реакції, почування, думки та вчинки. Вона бажає морально та душевно, а властиво всесторонньо вдосконалити себе, а тому досліджує якнай докладніше, якою мірою вона завдячує даний успіх власним прикметам, або сама спричинила дану невдачу, щоби другий раз скористатися з теперішнього досвіду” [1, с.138].

Мислитель, Ю.Вассиян, характеризуючи ХХ ст., вважав, як і Д.Донцов, що це період, коли переважає культ сили: “Котра доба минувшини більше, ніж сучасна, виявила нараз таку глибину сумнівів у правду, дала стільки фактів програмового безвірства, а врешті на прикладах життя довела неймовірний послаб моральних сил і вартостей людини” [9, с.12]. Тільки особистості з високими моральними якостями зможуть змінити цю негативну

тенденцію у суспільстві. Однак Ю.Вассиян наголошував на тому, що перше ніж щось знецінити і відкинути, особистості варто з'ясувати, яку моральну вартість вона несе сама у порівнянні з тим, що заперечує.

На думку Ю.Вассияна, кожна людина повинна спрямовувати вимоги морального ідеалу особистості, що існує в її середовищі, на себе, – щоб стати самій “підметом їх появи, розвитку і життєвого здійснення” [10, с.74]. Як вважав мислитель, ідеалу особистості повинна відповідати людина, яка “розбудить у собі найбільшу потугу – свою совість, якою переможе нищильний жар хвороботворчих отрут і верне собі розмірений віддих здоров'я”; людина, яка поверне собі “потоптане право людської гідності”; людина, яка не миритиметься зі злом, а “злих буде учити добром” [10, с.155-156]; людина, яка здатна на самопожертву “для відданої самороздачі себе животворним зерном у світовий ґрунт” [10, с.184]. Ю.Вассиян зазначав, що кожен повинен творити своє життя так, щоб воно вимірювалось зразком моральної досконалості. Тоді “у своєвартості, плеканій з чистого почуття гідності, діятиме могутній чинник динаміки життєвого процесу, що окрім рації морально - духового звершення не матиме ніяких інших рівнорядно міцних спонук” [10, с.205].

Отже, українські мислителі першої половини ХХ ст. наголошували на самоцінності особистості як для самої себе, так і для суспільства, в якому вона існує. І власне ця самоцінність повинна ґрунтуватись передусім на таких моральних якостях, як честь, гідність, відповідальність, чесність, шляхетність, некорисливість, які, не обмежуючи внутрішньої свободи особистості, є виявом її гармонії, її моральної самосвідомості.

- 
1. Віконська Д. За силу й перемогу: Нариси. Львів, 1938.
  2. Ващенко Г. Націоналізм, інтернаціоналізм і виховання любови до Батьківщини // Визвольний шлях. 1954. №2. С.19-27.
  3. Ващенко Г. Виховання волі й характеру. Мюнхен, 1957.
  4. Грушевський М. На українські теми: На новий рік // Літературно-науковий вістник. №1. 1909. С.115-126.
  5. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991.
  6. Донцов Д. Єдине, що є на потребу // Літературно-науковий вістник. №1. 1930. С.74-85.
  7. Донцов Д. Дух нашої давнини. 2-ге вид. Дрогобич, 1991.
  8. Донцов Д. Патріотизм. Львів, 1936.
  9. Бродиш Ю.(Вассиян Ю.) Змаг основ // За самостійність. 1948. № 3–4. С.12-17.
  10. Вассиян Ю. Твори: У 3-ох т. Т.2 Торонто, 1972.

**THE PROBLEM OF MORAL QUALITIES OF THE PERSONALITY  
IN THE UKRAINIAN PHILOSOPHICAL AND ETHIC THOUGHT  
OF THE FIRST HALF OF THE XX-TH CENTURY**

**Oleksandra Kendus**

*Ivan Franko National University of Lviv  
st. Universytetska 1. Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.*

The problem of human being, its essence, existence and destination, is one of the central themes in philosophical comprehension. The personality can estimate one's own moral qualities through consciousness and moral self-consciousness. A certain personality reveals his morality or immorality depending on the criteria, functioning in certain surrounding (family, ethos, nation). Ukrainian thinkers (of the 2<sup>nd</sup> half of the 20<sup>th</sup> c.) comprehended formation of moral virtues of an individual as distinct directions for achieving the highest national objectives. M.Hrushevs'kyj, D.Dontsov, D.Vikons'ka, H.Vashchenko, Yu.Vassyian emphasized the importance of individual self-estimation, both personal and social ones. It should be based on such features as honour, dignity, responsibility, honesty, nobility, disinterestedness.

*Key words:* problem of a human, Ukrainian philosophy, ethic.

*Стаття надійшла до редколегії 06.2001*

*Прийнята до друку 10.2001*